

Wartość teorii literackich w języku A

Wstęp

Pytania teoretyczne tworzą centrum kursów języka A na wiele różnych sposobów.

- Główny nacisk teoretyczny w kursach kładzie się na trzy **obszary badawcze**, w których pojawiają się pytania o relacje między czytelnikami, pisarzami i tekstami, o czas i przestrzeń oraz o intertekstualność.
- Nacisk teoretyczny zapewnia się poprzez rozważenie związków między trzema obszarami tematycznymi, które stanowią część wszystkich trzech kierunków studiów językowych i kursów z literatury – literatura, język i sztuka teatralna.
- Uczniowie są zachęceni do zastanowienia się nad znaczeniem **siedmiu podstawowych pojęć**, na których opierają się kursy – tożsamość, kultura, kreatywność, komunikacja, perspektywa, transformacja i przedstawienie – oraz nad sposobami, w jakie mogą się odnosić do nauki literatury i języka i pomagać w jej ukierunkowaniu.
- Wszystkie te obszary dociekań odnoszą się również do pracy uczniów w ramach teorii wiedzy (TOK), która będzie oparta na ich wiedzy i zrozumieniu zagadnień teoretycznych dotyczących literatury i języka.

Dyskusja na temat pytań teoretycznych, które wynikają z tych ram, powinna odbywać się w trakcie całego kursu, a ćwiczenia rozwijające te zagadnienia mogą być zaplanowane jako część jednostek lekcyjnych. Nauczyciele mogą także rozwijać u uczniów świadomość tych zagadnień teoretycznych, zapoznając ich z szeregiem krytycznych podejść do badania języka i literatury, które wywodzą się z teorii literatury i językoznawstwa.

Aby ułatwić nauczycielom pracę, w niniejszym rozdziale przedstawiono przegląd rozwoju teorii literatury i językoznawstwa w XX wieku, starając się pokazać, w jaki sposób teoretycy badali wiele zagadnień dotyczących czytania, rozumienia, wartościowania i negocjowania znaczeń w tekstach literackich i nieliterackich i konfrontowali się z nimi.

Przegląd podejść teoretycznych rozpoczyna się od formalizmu i nowej krytyki, czyli początków teorii literatury, kładących nacisk na „docenianie” literatury i uważną lekturę tekstów, według których znaczenie tkwi w samym tekście i w sposobie, w jaki autor go stworzył.

Następnie analizowane są różne podejścia, które rozwinęły się lub zyskały na znaczeniu w połowie XX wieku. Koncentrują się na sposobie, w jaki znaczenia tekstów są postrzegane jako silnie związane z kontekstami społecznymi i kulturowymi, w których powstają i są odbierane – strukturalizm, poststrukturalizm, marksizm, psychoanaliza – i na reakcji czytelnika.

I wreszcie zestaw podejść o charakterze politycznym (w szerokim rozumieniu), które rozwinęły się z tych teorii w drugiej połowie XX wieku i skupiają się na sposobach, w jakie teksty przedstawiają lub podważają dominujące społeczne i kulturowe konstrukcje płci i seksualności, rasy, niepełnosprawności i natury – nowy historyzm, materializm kulturowy, feminizm i teoria gender/queer, postkolonializm, krytyczna teoria rasy, krytyczna teoria niepełnosprawności i ekokrytyka.

Teorie te zostały uporządkowane chronologicznie, ponieważ reprezentują ewolucję teorii krytycznej; dlatego też zapoznanie się z nimi w takiej kolejności, w jakiej zostały przedstawione w niniejszych materiałach, może być pomocne dla nauczycieli.

Dla każdej teorii w niniejszym rozdziale podano:

- zwięzły opis teorii
- zwięzły opis sposobu, w jaki teoria ta odnosi się do języka i literatury
- sugestie dotyczące sposobów, w jakie teoria ta może odnosić się do kursów.

Należy zauważyć, że opisy te są krótkimi, uproszczonymi informacjami złożonych dyskursów, które mają stanowić przystępny punkt wyjścia do rozważań nad ogólnymi znaczeniami tych teorii.

Wprowadzanie teorii

Teorie te można wprowadzać w trakcie zajęć na wiele różnych sposobów, ale najlepiej wprowadzać je tak, by uczniowie mogli spojrzeć na teksty z nowego punktu widzenia, który podważy ich dotychczasowe podejście. Doskonałą okazją do tego jest ćwiczenie typu „układanka”, podczas którego uczniowie łączą różne podejścia teoretyczne podczas analizy danego tekstu.

Nauczyciele mogą również pracować nad obszarami badawczymi w połączeniu z podejściami teoretycznymi, by zrozumieć, co oznaczają, zanim przyjrzą się analizowanemu tekstom w odniesieniu do nich.

Przykłady pracy w obszarach badawczych mogą obejmować spojrzenie na sztuki Szekspira przez pryzmat czasu i przestrzeni. Pozwala to uczniom dostrzec, w jaki sposób nowe historiograficzne, a nawet postkolonialne podejścia krytyczne mogą zakwestionować przyjęte interpretacje sztuk, co prowadzi do powstania innych pomysłów na ich interpretację i wykorzystanie. Teksty takie jak *The Bloody Chamber* Angeli Carter mogą być analizowane nie tylko jako zabawne adaptacje baśni, ale także jako teksty, które w ten sposób podważają dominujące interpretacje tych historii, a w szczególności sposób, w jaki przedstawiane są w nich kobiety. To „czytanie pod prąd” może być również stosowane przez czytelnika w przypadku nieco mniej kontrowersyjnych tekstów. Na przykład w *Dziwnych losach Jane Eyre*, gdzie przemilczenia i pominięcia dotyczące życia Rochester na Karaibach mogą zostać zakwestionowane przez interpretację postkolonialną.

Podobne możliwości pojawiają się, gdy kurs polega na badaniu pojęć; np. pojęcie „tożsamość” pozwala na eksplorację wielu stanowisk teoretycznych, zwłaszcza w odniesieniu do reakcji czytelników. Analizując na przykład *Dom lalki* Henryka Ibsena, można dostrzec tożsamości i role narzucone zarówno Torvaldowi, jak i Norze przez dominujące w XIX-wiecznej Norwegii kodeksy moralne i normy płciowe, zamiast postrzegać dominujący wątek tekstu jako osobisty konflikt płci między Norą a Torvaldem.

Kultura jest kolejnym pojęciem, które oferuje bogate możliwości badania kontekstów odbioru i wykorzystywania oraz roli kultury w oddziaływaniu na te obszary. Teksty takie jak eseje i powieści Jamesa Baldwina bezpośrednio angażują się w kwestie napięć i konfliktów kulturowych w obszarze rasy i seksualności, ale jednocześnie można powiedzieć, że twórczość pisarki takiej jak Jane Austen może być uznana za równie złożoną pod względem wyciszania napięć i konfliktów obecnych w związkach między płciami i klasami (lub przynajmniej pod względem rozwiązywania ich poprzez narrację o miłości utraconej, a następnie odnalezionej).

Intertekstualność (podejście teoretyczne samo w sobie) zwraca uwagę uczniów na sposób, w jaki wykorzystują oni swoją wiedzę i doświadczenie związane z tekstami do odczytywania innych tekstów, z którymi się stykają. Zastosowanie literaturoznawczego podejścia porównawczego do intertekstualności na kursach języka i literatury pozwala na zbadanie sposobu, w jaki czytelnicy rozumieją teksty poprzez nieświadome korzystanie z odniesień intertekstualnych. Może to być postrzegane zarówno jako kluczowe dla zrozumienia, jak i wspomagające to, co wydaje się „naturalną” sytuacją przedstawioną w tekście, która w rzeczywistości musi zostać zakwestionowana i uczyniona

problematiczną. Może to być widoczne na przykład w braku w pełni przedstawionych bohaterów z grup marginalizowanych w tekstach.

Praktyczne stosowanie teorii literackich

Formalizm oraz nowa krytyka (New Criticism)

Formalizm i jego późniejszy przejaw w postaci nowej krytyki w pracach Williama Wimsatta i Monroe Beardsleya w latach pięćdziesiątych XX wieku odnoszą się do cech i właściwości tekstu, które są postrzegane jako nadające mu charakter literacki. Pogląd, że teksty literackie są *rzeczami samymi w sobie*, a ich znaczenie jest niezależne od kontekstu, w jakim są osadzone, wysunął jako pierwszy Wiktor Szklowski oraz rosyjscy formalisci. Szklowski dowodził, że język stosowany w tekstach literackich, w przeciwieństwie do języka używanego na przykład do zawarcia transakcji, jest nietypowy i stylistycznie charakterystyczny wyłącznie dla tego rodzaju tekstów. Takie rozumowanie doprowadziło go do sformułowania tezy, że język literacki tworzy *udziwnienie* (ostranienie), które zachęca czytelnika do postrzegania znanych mu rzeczy opisanych w tekście jako czegoś nowego i dziwnego. W ten sposób rosyjski formalizm zrywał z ograniczeniem nowego krytycyzmu na rzecz podejścia, które zmuszało czytelnika do kwestionowania i ponownego rozważania świata poza tekstami.

Nową krytykę charakteryzuje jednak nacisk na postrzeganie tekstu jako autonomicznego i oderwanego od kontekstu. W tym podejściu znaczenie tekstu ogranicza się wyłącznie do tego, co można odczytać z dokładnej analizy jego języka i zastosowanych środków stylistycznych, np. metafor oraz języka obrazowego w ogólnym kontekście. Czasem można odnieść wrażenie, że podejście to jest swoistą archeologią literacką, w której wydobywamy tekst, aby odkryć jedno znaczenie poparte wyłącznie dowodami znajdującymi się w tekście. Podejście to zostało zakwestionowane bezpośrednio lub w sposób dorozumiany przez podejścia teoretyczne, takie jak nowy historyzm, marksizm i feminizm, które podkreślają znaczenie różnych kontekstów dla umożliwienia czytelnikowi skonstruowania pełniejszej interpretacji tekstu, jego miejsca w społeczeństwie i jego znaczenia.

Choć niewielu obecnie opowiada się za formalizmem jako dominującym podejściem służącym do interpretacji tekstów literackich, podstawowa umiejętność ścisłej analizy pozostaje, jeśli nie celem samym w sobie, to raczej podstawowym narzędziem służącym do zbierania dowodów z tekstu w celu wsparcia lektury w pełni opartej na zrozumieniu szeregu kontekstów, które również kształtują znaczenie.

Zastosowania dla zajęć z języka i literatury

Te podejścia krytyczne są cennym narzędziem analitycznym wykorzystującym dowody odnajdywane bezpośrednio w tekście – szczególnie podczas pracy egzaminacyjnej 1 – lecz mogą być także podważane poprzez badanie, w jaki sposób zaprzeczają, że znaczenie tekstów, zarówno literackich, jak i nieliterackich, jest otwarte na kwestionowanie i ponowną interpretację w świetle różnych kontekstów odbioru i tworzenia tekstu.

Pytania pomocnicze

Do jakiego stopnia uzasadnione jest stwierdzenie, że tekst ma jedno prawdziwe znaczenie, które można odkryć jedynie poprzez uważną lekturę?

Przyjrzyj się dowodom, które wykorzystujesz do zbudowania własnej interpretacji tekstu. Jakiego rodzaju dowody wykorzystujesz do poparcia swoich przemyśleń i interpretacji?

Czy różni czytelnicy, nawet jeśli posługują się wyłącznie dowodami znajdującymi się w samym tekście, mogą formułować i uzasadniać różne interpretacje tekstu?

Jakie znaczenie ma zrozumienie życia i przekonań autora?

Do najważniejszych teoretyków należą I. A. Richards, Wiktor Szklowski, Roman Jakobson, Cleanth Brooks, William Wimsatt i Monroe Beardsley.

Podstawowe źródło: Berlina, A. 2016. *Wiktor Szklowski*. A Reader. Nowy Jork, USA. Bloomsbury.

Teoria marksistowska

Przeprowadzona przez Karola Marksa analiza społeczeństwa jako zorganizowanego wokół czynników ekonomicznych i sposobu, w jaki wyznaczają one stosunki społeczne w społeczeństwie, stała się centralnym punktem krytyki kapitalizmu, koncentrującej się przede wszystkim na nierówności między tymi, którzy byli właścicielami środków produkcji, fabryk, młynów i maszyn, a tymi, którzy byli zmuszeni sprzedawać swoją pracę w fabrykach na rzecz ich burżuazyjnych właścicieli. Powyższe często prowadziło do wycisku ekonomicznego i kulturowego, i właśnie na tym skupiały się osoby stosujące podejście marksistowskie podczas analizy zarówno tekstów literackich, jak i nieliterackich.

Marksistowska analiza kapitalizmu i jego przejawów w społeczeństwie kształtuje podejście krytyczne, które postrzega teksty jako sposób kodowania nierówności ekonomicznych i społecznych w społeczeństwie oraz naturalizowania lub podważania tych nierówności.

Biorąc pod uwagę powszechność kapitalistycznych sposobów organizacji gospodarki oraz polityczne sukcesy marksizmu, stanowisko teoretyczne krytyka marksistowskiego stanowiło potężną siłę. Było tak z pewnością przez całą drugą połowę XX wieku. Charakterystyczne jest to, że podejście to bada sposób, w jaki teksty legitymizują praktykę wyzysku poprzez naturalizację lub wyciszenie jej w tekście. Przykładowo teksty w stylu *Mansfield Park* można postrzegać przez pryzmat analizy marksistowskiej jako coś więcej niż tylko dramat o charakterach i relacjach międzyludzkich, ale także jako, co bardziej złowieszcze, ukrywające fakt gromadzenia bogactwa poprzez wyzysk niewolników na karaibskich plantacjach posiadanych przez Sir Thomasa Bertrama, dobroczyńcy głównej bohaterki, Fanny Price – co zostało wyraźnie podkreślone w filmie Patricii Rozemy z 1999 roku. Zasadniczo marksizm zachęca nas do uważnego przyjrzenia się relacjom między różnymi klasami w tekstach, zidentyfikowania sił społecznych i ekonomicznych działających w tych relacjach oraz ujawnienia ideologicznych uprzedzeń działających w przedstawianiu tych relacji.

Marksistowska analiza tekstów ma zatem na celu ujawnienie i sproblematyzowanie przedstawień społeczeństwa, które ukazują nierówności społeczne i ekonomiczne jako naturalne i niekwestionowane. W tym celu uczniowie uważnie przyglądają się przedstawieniom postaci oraz relacji społecznych i ekonomicznych w tekstach, a także wpływowi kontekstów ich odbioru i powstania.

Zastosowania dla zajęć z języka i literatury

Marksistowskie analizy tekstów oferują uczniom wiele okazji, by przekonać się, w jaki sposób teksty mogą odzwierciedlać rzeczywistość społeczną oraz panujące w niej nierówności ekonomiczne i społeczne, a w niektórych przypadkach wzmacniać je. Późniejsza marksistowska koncepcja pojęcia hegemonii, związana z włoskim pisarzem Antonio Gramscim, również okazała się istotna w podkreślaniu sposobu, w jaki dominujące idee i przekonania ukrywają ekonomiczną i militarną potęgę narzucającą ich dominację. Hegemonia ta stanowiła centralne miejsce w takich tekstach, jak np. *Orientalizm*, dzieło zajmujące się dominacją kulturową Zachodu nad Wschodem w XIX i XX wieku. Podejście to jest silnie związane z materializmem kulturowym i pracami brytyjskich krytyków działających w latach 70. XX wieku, którym przewodził Raymond Williams.

Pytania pomocnicze

Jakie możesz podać przykłady tekstów będących wyrazem poparcia dla nierówności społeczno-kulturowych i legitymizujących je, bądź też podważających i atakujących te nierówności?

W jaki sposób marksistowskie podejście do literatury może rzucić wyzwanie tradycyjnemu kanonowi?

W jakim stopniu teksty są elementami politycznymi, a nie *rzeczami samymi w sobie*?

Do najważniejszych teoretyków należą Antonio Gramsci, Walter Benjamin, Fredric Jameson, Theodor Adorno oraz Terry Eagleton.

Teoria reakcji czytelnika

Kluczowym zwolennikiem teorii reakcji czytelnika, znanej także jako teoria recepcji, był Wolfgang Iser, który twierdził, że rozumienie tekstu jest wspólnym przedsięwzięciem czytelnika i pisarza. Miała wpływ na strukturalizm (teorię omówioną w dalszej części tego rozdziału), ponieważ postrzegała znaczenie jako zależne od wiedzy czytelnika na temat innych tekstów oraz wartości i konwencji panujących w jego kulturze i społeczeństwie, w tym od praktyk czytelniczych, które są mu znane, a nie skupione wyłącznie w tekście.

Reakcja czytelnika skupia się na jego roli i kontekście w procesie tworzenia znaczenia. Na jednym poziomie teoria ta bada kontekst odbioru w odniesieniu do wartości, założeń i idei, jakie czytelnik wnosi do tekstu i poprzez które go interpretuje. Z drugiej strony bada luki, przemilczenia i pominięcia w tekście, sprawdzając, w jaki sposób czytelnik, wypełniając je, buduje znaczenie i jak te przemilczenia i pominięcia mogą być postrzegane jako ukrywające, a zatem naturalizujące wartości i założenia kulturowe, które być może należałoby zakwestionować. Przykłady reakcji czytelnika wskazują mu na bardziej świadome zrozumienie własnych założeń dotyczących tekstu oraz sposobu, w jaki wypełnia luki w tekście lub ignoruje pominięcia. Dla przykładu, jakie są nasze założenia dotyczące płci narratora, zanim informacja ta zostanie nam przekazana, i na jakiej podstawie formułujemy takie założenia?

Zastosowania dla zajęć z języka i literatury

Reakcja czytelnika jest kluczowa dla obszaru badawczego „czytelnicy, autorzy i teksty”, a także dla sposobu, w jaki uczniowie odtwarzają tekst, oraz potencjalnego znaczenia ich interakcji z lukami i

przemilczeniami w tekście, które mogą wypełnić lub na które mogą zareagować. Odnosi się także do idei kontekstu i intertekstualności w innych obszarach badawczych, ponieważ mogą one wpływać na sposób myślenia czytelnika, który wypełnia luki w tekście, aby w pełni zrozumieć jego znaczenie; analizuje także sposób, w jaki tekst tworzy napięcie i dramaturgię, wykorzystując, a następnie podważając założenia czytelnika dotyczące postaci, na przykład Boo Radleya w *Zabić drozda*.

Pytania pomocnicze

Jak podejście to odnosi się do podejść z zakresu nowej krytyki?

W jaki sposób takie podejście do tekstów podkreśla interpretowany i zewnętrzny, a nie wewnętrzny i stały charakter znaczenia w tekście?

W jaki sposób takie podejście pozwala nam prześledzić zmieniające się na przestrzeni czasu sposoby interpretacji tekstów przez czytelników?

Co do tekstu wnosi czytelnik?

Do najważniejszych teoretyków należą Wolfgang Iser, Stanley Fish, Louise Rosenblatt i Umberto Eco.

Podstawowe źródło: Iser, W. 1978. *The Act of Reading: a theory of aesthetic response*. Baltimore, USA. Johns Hopkins University Press.

Teoria psychoanalityczna

Teoria psychoanalityczna (lub krytyka psychoanalityczna) opiera się na pracach Zygmunta Freuda dotyczących życia psychicznego człowieka, a w szczególności na analizie sposobu, w jaki rozwija się ludzki umysł, oraz środków, dzięki którym ten rozwój pozwala nam radzić sobie z wyzwaniami związanymi z koniecznością tłumienia pragnienia odczuwania przyjemności w celu podjęcia pracy niezbędnej do zapewnienia przetrwania. Freudowski model umysłu postrzegał proces rozwoju dziecka jako zdominowany przez związane z kompleksem Edypa popędy do matki i ojca oraz wyłonienie się trzech elementów umysłu: id, w którym mieszczą się instynktowne popędy wymagające kontroli; ego, czyli osobowości, którą przedstawiamy światu, a która istnieje tylko dzięki stłumieniu niekontrolowanych pragnień, które teraz rezydują w id i w nieświadomości i które ujawniają się w snach; oraz superego, które rozwija to, co można by określić mianem sumienia.

Na krytykę literacką wywarły wpływ różne koncepcje psychoanalizy. Przykładowo opis rozwoju dziecka przedstawiony przez Freuda jest ważny dla teorii literatury ze względu na to, że można go postrzegać przede wszystkim jako opis rozwoju tożsamości, co stanowi ważny punkt odniesienia dla rozwoju psychoanalitycznej krytyki tekstów literackich. W pierwszej kolejności krytyk psychoanalityczny będzie jednak próbował zinterpretować idee zawarte w tekście literackim w kategoriach psychoanalitycznego rozumienia postaci i motywów, czego najbardziej znanym przykładem jest dokonana przez Freuda analiza postaci *Hamleta*. Ponadto krytyk psychoanalityczny może przyjąć tzw. podejście *psychobiograficzne* przyglądające się temu, co tekst ujawnia na temat przekonań, idei i motywów autora.

Carl Jung, psychoanalityk, który był jednym z uczniów Freuda, ale rozwinął jego teorie w nieco inny sposób, jest również ważny w tym obszarze teorii ze względu na skupienie się na archetypach, co prowadzi niektórych krytyków do identyfikowania postaci lub sytuacji jako reprezentujących określone archetypy i sposoby ich rozumienia przez poszczególne kultury. W okresie bardziej współczesnym Jacques Lacan powiązał teorie Freuda z językiem, a tym samym z literaturą. Doświadczenie indywidualnej nieświadomości jest przekształcane przez Lacana we wprowadzenie, które ma charakter zewnętrzny, a nie wewnętrzny, i tworzy nieświadome systemy symboliczne utrzymywane przez kulturę, która odbiera tekst – symbole te są postrzegane przez Lacana jako język. Takie podejście jest wykorzystywane na przykład przez krytyków feministycznych, którzy w tych nieświadomych systemach symbolicznych widzą kulturowe ustanowienie ról i tożsamości związanych z płcią, które potencjalnie ograniczają i poniżają kobiety oraz pomniejszają ich rolę w społeczeństwie.

Zastosowania dla zajęć z języka i literatury

Takie podejście do tekstów pozwala na zbadanie roli osobowości w konstruowaniu znaczenia tekstów. Przydaje się także w budowaniu zrozumienia jednego ze sposobów, w jakie rola tożsamości i własnego „ja” stanowi kontekst odbioru, który przyczynia się do kształtowania znaczenia tekstu. Pojęcia tożsamości, kultury i perspektywy są również wzbogacane poprzez spojrzenie na nie przez pryzmat krytyki psychoanalitycznej, badającej na przykład sposób, w jaki kultura i reprezentujące ją symbole wpływają na sposób interpretacji tekstów przez jej przedstawicieli.

Pytania pomocnicze

Co sugeruje teoria Lacana na temat sposobu, w jaki symbole umacniają w społeczeństwie idee, które mogą zostać zakwestionowane?

Jak kształtuje się tożsamość postaci w jednym z analizowanych przez Ciebie tekstów i jak można wzbogacić jej rozumienie poprzez spojrzenie na nią w świetle idei psychoanalitycznych?

W jaki sposób refleksja psychoanalityczna może nam pomóc w zrozumieniu intencji autora danego tekstu?

Do najważniejszych teoretyków należą Sigmund Freud, Carl Jung, Harold Bloom i Jacques Lacan.

Podstawowe źródło: Eagleton, T. 1996. *Literary Theory. An Introduction*. Minneapolis, USA. The University of Minnesota Press.

Teorie strukturalistyczne i poststrukturalistyczne

Strukturalizm i poststrukturalizm to złożone, ale niezwykle wpływowe teorie, które rozwinęły się w połowie XX wieku. Teorie te, powstałe równolegle z rozwojem nowoczesnego językoznawstwa, którego celem było zrozumienie i opisanie funkcji języka w społeczeństwie, oraz silnie z nim związane, czerpały z teorii marksistowskiej i teorii reakcji czytelnika, rozwijając wiele z ich elementów.

Strukturalizm wyłonił się jako istotna teoria w latach 50. XX wieku. W znacznym stopniu rozwinęła pogląd, że znaczenie nie jest zawarte wyłącznie w tekście. Strukturalizm, wywodzący się z prac językoznawcy Ferdinanda de Saussure'a, rzuca wyzwanie wcześniejszym teoriom literackim, takim jak formalizm i reakcja czytelnika, sugerując, że język i literatura (oraz wszelkie przejawy kultury) powstają w ramach złożonych struktur społecznych i że składają się ze znaków, które odzwierciedlają te struktury. Znaki te działają jak kody dla zbioru złożonych wzorców i relacji społecznych leżących u ich podstaw. Nauka zajmująca się badaniem znaków i ich znaczenia znana jest jako semiotyka. Znak składa się z elementu oznaczającego (np. słowa, tekstu, obrazu lub artefaktu) oraz elementu oznaczanego, czyli abstrakcyjnej idei reprezentowanej przez element oznaczający, która z kolei stanowi część zbioru szerszych struktur lub wzorów społecznych. Można je zrozumieć częściowo poprzez rozpoznanie binarnych przeciwieństw, za pomocą których interpretujemy rzeczywistość – takich jak dobro i zło, czerń i biel, mężczyzna i kobieta, rozsądny i szalony.

Strukturalizm i semiotyka wywarły wpływ na myślicieli z wielu różnych dziedzin, zwłaszcza językoznawstwa, literaturoznawstwa, antropologii i kulturoznawstwa. Kierunki te wykorzystuje się do badania wspólnych wzorców i struktur, np. dzieł literackich w literaturoznawstwie czy artefaktów

kulturowych w antropologii. W językoznawstwie wywarły one wpływ na szereg podejść do badania języka w kontekście społecznym (na przykład semantykę, pragmatykę i socjolingwistykę), a także na gramatykę i składnię. W literaturze wpłynęły na wiele podejść do krytyki, takich jak narratologia (badanie struktur i wzorów społecznych i kulturowych, które tworzą narrację i są przez nią opisywane) oraz teorie gatunku i intertekstualności. W kulturoznawstwie wywarły wpływ na teorię mediów, skupiając się na semiotycznych procesach komunikacji w różnych formach i za pomocą różnych środków przekazu.

Poststrukturalizm stanowi kontrowersyjną sieć poglądów, które nawiązują do strukturalizmu i podważają go, sugerując, że podstawowych realiów społecznych, które strukturalizm starał się ujawnić, nie da się ustalić z całą pewnością, oraz że takie próby mają na celu narzucenie struktury i znaczenia (lub *wielkiej narracji*) czemuś chaotycznemu i tajemniczemu, gdzie w rzeczywistości nie istnieje jedyna prawda. Co więcej, budowanie znaczeń w społeczeństwie zazwyczaj podlega normatywnej kontroli instytucji i procesów społecznych, które są regulowane przez stosunki władzy; do takich instytucji należą nawet te, na których polegamy, by pomóc sobie zrozumieć społeczeństwo i kształtować znaczenia (np. instytucje edukacyjne, rządowe i prawne). Poststrukturalistyczna praktyka dekonstrukcji ma na celu analizę tekstów i innych artefaktów kulturowych w celu ujawnienia działających w nich struktur władzy oraz sposobu, w jaki dyskursy kulturowe odzwierciedlają hegemonię społeczną – dominujące poglądy i interesy – oraz marginalizują tych, którzy się z nimi nie zgadzają.

W krytyce literackiej, a także w teorii języka i teorii mediów poststrukturalizm dążył do zakwestionowania i zakłócenia takich idei, jak intencja narracyjna i intencja autorska, które sugerują, że dzieła literackie i inne artefakty kulturowe reprezentują racjonalną, uporządkowaną rzeczywistość i mogą być wykorzystywane do ujawniania prawd społecznych. Kluczową ideą jest *śmierć autora*, która stanowi potwierdzenie tego, że teksty swobodnie opływają świat, oderwane od intencji i poza kontrolą autora. Tam, gdzie strukturalizm starał się zidentyfikować struktury łączące język i kulturę, poststrukturalizm starał się podkreślić i celebrować różnicę i rozdźwięk; tam, gdzie strukturalizm starał się zidentyfikować podstawowe funkcje społeczne języka i kultury, poststrukturalizm starał się wyeksponować swawolność i beład. Poststrukturalizm wywarł również silny wpływ na postmodernizm w literaturze, zachęcając pisarzy do zakłócania i zabawy konwencjonalnymi wzorami literackimi, strukturami i granicami, a także do kwestionowania uporządkowanych przedstawień narracji i prawdy. Przykładowo w konwencji realizmu magicznego autorzy starali się przedstawić aspekty chaotycznej natury życia oraz tajemniczego działania historii i polityki na jednostkę poprzez

niewiarygodne i fragmentaryczne narracje wykorzystujące elementy magiczne i nadprzyrodzone wplecione w ramy realizmu.

Strukturalizm i poststrukturalizm wpłynęły z kolei na różne teorie (takie jak marksizm, feminizm i postkolonializm) oraz na wiele aspektów teorii języka i mediów, a my czerpiemy z ich wpływów, gdy staramy się zbadać, w jaki sposób kultura i język odzwierciedlają i budują określone struktury społeczne i polityczne. Kluczowym pojęciem, które wyłoniło się z tych teorii, jest pojęcie dyskursu – związku między językiem, społeczeństwem i władzą w tekstach wszelkiego rodzaju.

Zastosowania dla zajęć z języka i literatury

W rozważaniach na temat narracji, gatunku, przedstawień i intertekstualności (co pomaga w zrozumieniu funkcjonowania tekstów literackich i nieliterackich oraz ich znaczenia kulturowego i społecznego) często sięga się po idee zaczerpnięte ze strukturalizmu i poststrukturalizmu. Teorie te mogą być również stosowane przy badaniu sposobów, w jakie teksty literackie i nieliterackie odzwierciedlają lub kształtują relacje władzy w społeczeństwie.

Pytania pomocnicze

Jakie binarne opozycje dostrzegasz w tekście? Zastosowanie jakich kodów semiotycznych – element oznaczający i oznaczany – można zaobserwować w tekście? W jaki sposób odzwierciedlają struktury i wzorce społeczne? W jaki sposób można zakłócić i zburzyć te przeciwieństwa?

Jakie wzorce w tekście łączą go z innymi tekstami tego samego gatunku lub typu? W jakim stopniu tekst podważa lub zakłóca konwencje gatunku lub typu? Co nadaje tym gatunkom i typom tekstów ich siłę oddziaływania na kulturę?

W jaki sposób narracja tekstu sugeruje idee dotyczące tego, jak funkcjonuje lub powinno funkcjonować społeczeństwo lub dana kultura? W jakim stopniu narracja zakłóca liniowy obraz wydarzeń lub podważa postrzeganie rzeczywistości?

W jakim stopniu tekst zdaje się wspierać lub podważać konwencjonalne dyskursy – język i postawy – dotyczące społeczeństwa lub kultury?

Kluczowi teoretycy to Saussure, Levi-Strauss, Althusser, Barthes, Foucault, Derrida.

Podstawowe źródła:

Barthes, R. 1978. *The Death of the Author*. (z *Image – Music – Text*). Przekład Heath S. Nowy Jork, USA. Hill and Wang.

Saussure, Ferdinand de. 2000. *Course in General Linguistics*. Przekład: Harris, R. Redakcja: Bally, C, i Sechehaye, A. Illinois, USA. Open Court Publishing Company.

Teorie badające relacje władzy

Teorie te czerpią z aspektów marksizmu, strukturalizmu i poststrukturalizmu i w pewnym sensie mogą być postrzegane jako ich rozwinięcie. Ich celem jest zbadanie relacji władzy związanych z płcią, rasą, pochodzeniem etnicznym, niepełnosprawnością i środowiskiem oraz tego, w jaki sposób te relacje władzy przejawiają się w kulturze i społeczeństwie.

Teorie feministyczne i queerowe

Teoria feministyczna skupia się na relacjach między płciami, a w szczególności na nierówności płci oraz roli kobiet w społeczeństwie i kulturze. Podobnie jak teoria marksistowska, teoria feministyczna bada struktury władzy w społeczeństwie, ale raczej przez pryzmat płci niż klas społecznych.

Chociaż wczesne idee feministyczne (czasami określane jako protofeminizm) funkcjonowały w obiegu pod koniec XVIII wieku (na przykład w twórczości Mary Wollstonecraft), termin „feminizm” nie był stosowany aż do końca XIX wieku. Od tego momentu ruch feministyczny jest często postrzegany jako rozwijający się w trzech falach. Feminizm pierwszej fali powstał w kontekście walki o prawne i demokratyczne prawa kobiet na przełomie XIX i XX wieku. Feminizm drugiej fali, przypadający na lata 60. i 70. ubiegłego wieku, walczył z dyskryminacją kobiet w społeczeństwie i szerzej – w kulturze. Współczesna teoria feministyczna narodziła się w tym czasie jako dyskurs społeczno-kulturowy, określający kwestie płci, władzy i tożsamości jako kluczowe w społeczeństwie patriarchalnym. Feminizm trzeciej fali, zapoczątkowany w latach 80. i 90. XX wieku, starał się zróżnicować podejście do praw kobiet, uwzględniając w większym stopniu kwestie związane z klasą, rasą i seksualnością oraz kwestionując binarne koncepcje płci. Niektórzy twierdzą, że jesteśmy aktualnie świadkami feminizmu czwartej fali, napędzanej popularyzacją mediów społecznościowych, która skupia się głównie na kwestiach molestowania seksualnego i przemocy.

Feminizm trzeciej fali, z jego radykalną krytyką binarności płci i skupieniem na performatywności płci (jak w pracach Judith Butler), jest ściśle związany z szerszą teorią płci wyłaniającą się z gender studies. Inną teorią, która wyłoniła się z teorii gender, jest teoria queer, zajmująca się konstruowaniem tożsamości seksualnej oraz funkcjonowaniem normatywnych i dewiacyjnych kategorii płci i seksualności w społeczeństwie.

Zastosowania dla zajęć z języka i literatury

Krytycy feministyczni zajmują się zarówno reprezentacją kobiet w tekstach i języku, jak i tym, w jaki sposób kultura i język w szerszym ujęciu mogą odzwierciedlać nierówności płci i dyskryminację kobiet. Tym samym krytycy gender studies i teorii queer interesują się tym, w jaki sposób płęć i seksualność są przedstawiane w tekstach i języku, jak są konstruowane i odgrywane oraz jak kultura i język dyskryminują tych, którzy odbiegają od uznanych norm.

W badaniach nad językiem i literaturą często sięga się do teorii feministycznej, zarówno gdy analizuje się teksty z wyraźnym przesłaniem feministycznym – co widać w wielu współczesnych pracach – jak i gdy bada się reprezentację kobiet i ogólniej płci w tekstach na przestrzeni dziejów i w różnych kulturach.

Pytania pomocnicze

Jak w analizowanym tekście przedstawia się kobiety i mężczyźni? W jakim stopniu przedstawienia te są zgodne z normami i stereotypami dotyczącymi płci lub w jakim stopniu je podważają i jak w rezultacie są traktowane?

Jak przedstawiono seksualność w analizowanym tekście? W jakim stopniu bohaterowie stosują się do społecznych norm zachowań seksualnych, a w jakim od nich odbiegają, i jak są w związku z tym traktowani?

W jaki sposób badany tekst ujawnia działanie patriarchalnych struktur władzy w społeczeństwie, poprzez instytucje, jednostki lub akceptację norm społecznych? W jakim stopniu tekst popiera lub podważa takie struktury?

Jak wielu autorów płci męskiej i żeńskiej pojawia się na Twoim kursie? W jakim stopniu czytelnicy i czytelniczki przestrzegają norm dotyczących płci w swoich nawykach czytelniczych? Czy pisarze i pisarki mają inne problemy i podejście?

Do najważniejszych teoretyków należą Simone de Beauvoir, Julia Kristeva, Helene Cixous, Michel Foucault, Judith Butler.

Podstawowe źródło: Butler, J. 1990. *Uwikłani w płęć* (ang. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*). Nowy Jork, USA. Routledge.

Teoria postkolonialna

Teoria postkolonialna skupia się na relacjach między kulturami zachodnimi (europejskimi i pochodzenia europejskiego) i niezachodnimi oraz na rozwoju historycznej nierównowagi sił między tymi obszarami świata. W szczególności koncentruje się na zagadnieniach związanych z funkcjonowaniem i skutkami kolonializmu, zarówno w okresie kolonizacji, jak i po jej zakończeniu. Wywodzący się z analiz historii kolonializmu i wyłaniający się w politycznych następstwach ostatecznego upadku kolonializmu europejskiego oraz na tle amerykańskiego ekspansjonizmu kulturowego i gospodarczego w latach 70. XX wieku postkolonializm rzuca wyzwanie tradycyjnym historycznym i kulturowym przedstawieniom kolonializmu i skolonizowanych kultur oraz dyskursom na ich temat, a także podkreśla sposoby, w jakie niesprawiedliwości i nierówności kolonializmu nadal funkcjonują w świecie postkolonialnym. Nieuchronnie kluczowymi pojęciami są tutaj rasa i pochodzenie etniczne. Główną tezą jest to, że kolonializm doprowadził do marginalizacji ludzi, kultur i głosów spoza krajów Zachodu, wzmacniając niekorzystne binarne opozycje (takie jak biali/czarni, cywilizowani/niecywilizowani) i sprzyjając rozwojowi nacechowanej uprzedzeniami identyfikacji kultur i osób spoza Zachodu jako odmiennych lub innych w stosunku do norm zachodnich.

Należy zaznaczyć, że nie wszystkie postkolonialne dyskursy dotyczą rozróżnienia typu zachodni/niezachodni lub czarny/biały. W nielicznych przypadkach dyskurs postkolonialny był używany do omawiania przypadków politycznego lub kulturowego ucisku i aneksji przez jedno państwo europejskie wobec drugiego – na przykład między Anglią, Irlandią Północną a innymi narodami Zjednoczonego Królestwa.

Krytycy postkolonialni koncentrują się na szeregu zagadnień związanych z literaturą, językiem i mediami, badając takie kwestie, jak przedstawianie kolonizatorów i kolonizowanych w kulturze oraz związane z tym kwestie dotyczące przedstawiania niewolnictwa i łamania praw człowieka, nacjonalizmu i niezależności politycznej, a także emigracji i imigracji. Interesują się także sposobami, w jakie procesy kulturowe i instytucje (takie jak wydawnictwa, media radiowo-telewizyjne i kanon literacki) umożliwiały lub uniemożliwiały dostęp osobom z krajów kolonialnych/postkolonialnych. Równoległe z rozwojem teorii postkolonialnej rozwijała się literatura postkolonialna, która stara się uszanować i odzyskać język oraz tożsamość kulturową ludzi i krajów uprzednio skolonizowanych, a także ukazać ich opór wobec sił ucisku. Pisarze postkolonialni mogą również starać się podkreślać różnorodność i odmienność kulturową jako uniwersalną normę społeczną, w odróżnieniu od nierównych podziałów kulturowych w kolonializmie, w którym normą była kultura zachodnia.

Zastosowania dla zajęć z języka i literatury

Postkolonializm można odnieść zarówno do konkretnych tekstów (kanonicznych i niekanonicznych), jak i do szeregu tekstów, które przedstawiają międzynarodowe spektrum miejsc i kultur poznawanych w ramach kursów. W szczególności będzie skupiał nasze zainteresowanie w kontekście aspektów zagadnień globalnych, które są poruszane podczas prezentacji ustnej.

Pytania pomocnicze

Czy tekst przedstawia nierówną relację między kolonizatorem a kolonizowanym i/lub między jedną grupą kulturową lub etniczną a drugą? Jak tekst przedstawia aspekty represji kolonialnej lub kulturowej?

Czy tekst przedstawia walkę kolonizowanej nacji o odzyskanie władzy społecznej i kulturowej oraz tożsamości w okresie kolonializmu lub w epoce postkolonialnej? Na jakie czynniki mogące stać na przeszkodzie do osiągnięcia tego celu wskazuje tekst?

W jakim stopniu tekst – zwłaszcza jeśli jest to tekst z zachodniego kanonu – wzmacnia perspektywę kolonializmu, czy to poprzez przedstawienie skolonizowanych, czy też poprzez brak jakichkolwiek odniesień do kolonizacji lub niewolnictwa?

Do najważniejszych teoretyków należą Edward Said, Frantz Fanon, Gayatri Spivak.

Teoria ekokrytyczna

Teoria ekokrytyczna skupia się na relacjach między społeczeństwem, kulturą a środowiskiem naturalnym i czerpie z takich dyscyplin i dziedzin, jak ekologia, ochrona środowiska i tzw. green studies. Jako stosunkowo nowa teoria, która rozwinęła się równolegle z globalnymi obawami dotyczącymi zrównoważonego rozwoju i środowiska naturalnego w drugiej połowie XX wieku i na początku XXI wieku, teoria ekokrytyczna stara się zbadać relację władzy między ludzkością a środowiskiem naturalnym – analizując nie tylko przykłady sposobów interakcji człowieka z przyrodą, ale także ideologie, które kształtują dyskurs o „naturze” i „tym, co naturalne”. Ekokrytycy badają wzajemne powiązania między przyrodą a kulturą, sposoby przedstawiania przyrody i środowiska w czasie i przestrzeni oraz związki między tymi przedstawieniami a kwestiami zrównoważonego rozwoju, nauką o ochronie środowiska i polityką.

Idee te mają oczywiste zastosowanie w nauce o literaturze, języku i mediach. Prosty przykładem jest antropomorfizacja zwierząt w kulturze, a także sposoby wykorzystywania środowiska naturalnego do podkreślania ludzkich problemów, np. poprzez przypisywanie życia przedmiotom nieożywionym. W szerszym ujęciu teoria ekokrytyczna oferuje krytykę zromantyzowanych lub wyidealizowanych przedstawień przyrody we wszelkiego rodzaju tekstach, takich jak te właściwe dla sielanki i romantyzmu, a także przeciwnie – przedstawianie przyrody jako groźnej i niebezpiecznej w takich stylach jak gotyk. Może także skupiać się na przedstawianiu podróży w rozmaitych tekstach, od przewodników turystycznych po literaturę podróżniczą. Ekokrytyka zajmuje się również twórczością bardziej współczesnych pisarzy, którzy przedstawiają wizję natury z większą dozą realizmu, gdzie człowiek nie jest stawiany w centrum, jak np. w twórczości niektórych poetów zajmujących się przyrodą od połowy XX wieku. Ekokrytyka rozwijała się równolegle z rozkwitem gatunków pisarskich o tematyce przyrodniczej.

Zastosowania dla zajęć z języka i literatury

Do ekokrytyki można odwołać się, analizując przedstawienie przyrody i jej wykorzystanie w scenerii i obrazowaniu w wielu tekstach, zarówno literackich, jak i nieliterackich. Ściślej mówiąc, ekokrytyka może być szczególnie interesująca w odniesieniu do aspektów zagadnień globalnych, na których koncentruje się prezentacja ustna.

Pytania pomocnicze

Jak w tekście przedstawiono przyrodę? Jaką rolę odgrywa przyroda w scenerii lub akcji tekstu i co to oznacza w odniesieniu do ludzkich poglądów na temat przyrody?

W jakim stopniu tekst potwierdza istnienie kryzysu ekologicznego? W jakim stopniu wartości wyrażone w tekście stanowią poparcie lub podważenie zasad zrównoważonego rozwoju lub ekologizmu?

Czy ten tekst można określić mianem literatury przyrodniczej? Jakie cechy tekstu mogą sprawić, że zostanie on zakwalifikowany jako tekst przyrodniczy?

W jakim stopniu w literaturze, języku i kulturze powiązано ze sobą idee dotyczące przyrody i idee dotyczące płci? Czy takie powiązania są widoczne w tekście?

W jakim stopniu binarne przeciwieństwa wieś/miasto, dzikość/cywilizacja są obecne w tekście? Czy występują jeszcze jakieś inne binarne przeciwieństwa, które mogłyby leżeć u podstaw dyskursów o przyrodzie?

Do najważniejszych teoretyków należą William Rueckert, Rachel Carson, Jonathan Bate, Cheryll Glotfelty.

Krytyczna teoria rasy

Krytyczna teoria rasy (Critical Race Theory – CRT) pojawiła się w latach 70. XX wieku w USA jako odpowiedź na powolny postęp w zakresie praw obywatelskich. Jej początki, a w pewnym sensie także główny przedmiot zainteresowania, to radykalna krytyka ram prawnych w USA i innych krajach, które uważa za z natury niesprawiedliwe ze względu na wszechobecny w społeczeństwie rasizm instytucjonalny.

W odniesieniu do nauki o literaturze CRT dzieli z teoriami postkolonialnymi, feministycznymi i nowohistorycznymi wyrosłe ze strukturalizmu rozumienie, że znaczenie jest problematyczne i raczej budowane niż naturalne. Dlatego rasa jest postrzegana jako konstrukt społeczny, który czyni „naturalnymi” i niepodważalnymi szkodliwe, dzielące i eksploatujące praktyki w społeczeństwie, które nie mają żadnego uzasadnienia w rzeczywistości.

Krytycy stosujący to podejście są mniej zainteresowani badaniem tego, jak literatura przedstawia i podejmuje tematykę rasy i rasizmu, za to bardziej uważnie przyglądają się sposobom konstruowania rasy w tekstach literackich i badają ich znaczenie. Teksty takie jak *Umiłowana* Toni Morrison odnoszą się do podstaw sposobu, w jaki rasa jest społecznie konstruowana przez rządzących, oraz do bezpośredniego sposobu, w jaki konstrukt ten wykorzystywany jest do legitymizacji wyzysku. Jednocześnie przykłady wspomnianych już tekstów literackich, jak np. *Mansfield Park* oraz *Jądro ciemności*, ilustrują przemilczanie takich kwestii jak rasa lub konstruowanie ich w sposób, który ukazuje członków danej grupy rasowej jako dzikich lub niecywilizowanych w stosunku do grupy dominującej.

Zastosowania dla zajęć z języka i literatury

CRT, zwracając uwagę na sposób, w jaki rasa, jako część tożsamości, jest społecznie konstruowana, a następnie przedstawiana jako nieproblematiczna i stanowiąca część pozornie spójnej tkanki codziennego życia, może stanowić źródło informacji dla wszystkich obszarów badań. Teoria ta bada, jak przekonania i idee są zakodowane w tekstach w taki sposób, który często powoduje negatywne postrzeganie rasy. Uczestnicy zajęć z języka i literatury będą mogli czerpać z bogatego zasobu tekstów nieliterackich, które ilustrują, w jaki sposób rasa jest konstruowana w społeczeństwie, i będą mogli powiązać to z tekstami literackimi takich twórców, jak Toni Morrison, James Baldwin i Frederick Douglas na jednym biegunie, oraz Herman Melville, Joseph Conrad i Charlotte Brontë na drugim, gdzie tematyka rasy jest wyciszana, ignorowana lub bezpośrednio odzwierciedla poglądy dominujące w społeczeństwie w owym czasie.

Pytania pomocnicze

Jak można rozumieć ideę społecznego konstruowania grup w społeczeństwie?

W jaki sposób kwestie rasowe zostały przemilczane, wysunięte na pierwszy plan lub pominięte w którymś z analizowanych przez Ciebie tekstów?

Czy rasa jest istotnym zagadnieniem w społeczeństwie, nawet jeśli rzeczywiste różnice są czysto powierzchowne? Jaka jest rola praktyk kulturowych w kreowaniu tych różnic jako znaczących?

Do najważniejszych teoretyków należą Derrick Bell, Jean Stefancic.

Krytyczna teoria niepełnosprawności

Krytyczna teoria niepełnosprawności pojawiła się stosunkowo niedawno, ponieważ powszechna świadomość dotycząca społecznej konstrukcji rzeczywistości doprowadziła do rozpoznania, w jaki sposób ucisk może być osadzony w praktykach kulturowych społeczeństwa. Teoria ta analizuje, jak można zaobserwować taki ucisk w literaturze i każdego rodzaju tekstach – na przykład brak osób z upośledzeniami w tekstach reklamowych. Chociaż wywodzi się ze studiów socjologicznych i medycznych, reprezentacja osób z niepełnosprawnościami w tekstach literackich i nieliterackich jest interesująca dla krytyka języka i literatury, ponieważ podkreśla, że niepełnosprawność jest niekiedy negatywną konstrukcją społeczną, a ponadto jest pomijana lub wykorzystywana jedynie w celu wsparcia strategii narracyjnej w tekście, na przykład w *Ethan Frome*.

Krytyczne analizy niepełnosprawności badają konstrukcję niepełnosprawności w kulturze i jej różnicę w stosunku do upośledzenia – ktoś może być upośledzony, np. cierpieć na uszkodzenie ucha wewnętrznego prowadzące do głuchoty, ale niepełnosprawność i terminy takie jak „niepełnosprawny” czy „inwalida” odnoszą się do sposobu, w jaki upośledzenie może wpływać na tożsamość i możliwość funkcjonowania w społeczeństwie. Porównuje się ją także z modelem normalności, który sam w sobie jest konstruktem społecznym o stosunkowo niedawnej genezie.

Podczas analizowania zarówno tekstów literackich, jak i nieliterackich, teoria ta może pomóc nam zbadać sposób, w jaki niepełnosprawność jest konstruowana. Dla przykładu, Lennie w *Myszach i ludziach* pełni rolę postaci, za pomocą której odgrywane jest wiele z tragicznych zdarzeń w utworze. Krytyczna teoria niepełnosprawności może zbadać, czy jego postać i rola są w pełni zgłębione, czy też jego upośledzenie jest tylko zabiegiem fabularnym, który pozwala Steinbeckowi ożywić fabułę i ujawnić swoje pomysły na życie wędrownych robotników rolnych w USA w tym czasie – zabieg ten znany jest jako proteza narracyjna.

Zastosowania dla zajęć z języka i literatury

Krytyczna teoria niepełnosprawności pozwala uczniom zbadać, w jaki sposób niepełnosprawność jest konstruktem społecznym, który określa miejsce danej osoby w społeczeństwie na tle podobnie skonstruowanego pojęcia normalności. Sposób przedstawiania niepełnosprawności w tekstach oraz to, jak jej postrzeganie zmienia się w czasie, jest ważnym obszarem badań, odzwierciedlającym sposób, w jaki zmieniają się konteksty, i jak te zmiany wpływają na znaczenie. Podobnie jak krytyczna teoria rasy i ruchy takie jak feminizm, krytyczna teoria niepełnosprawności wiąże się z pojęciem

tożsamości, a także reprezentacji i kultury, i może być analizowana w szczególności w odniesieniu do dwóch obszarów badań: „czytelnicy, autorzy i teksty” oraz „czas i przestrzeń”. Uczestnicy zajęć z języka i literatury mają do zbadania bardzo szeroki temat nieobecności niepełnosprawności lub jej roli jako czegoś, z czego można szydzić (powszechnie pokazywanej w tekstach medialnych, zwłaszcza w reklamie, filmie i telewizji). Być może najważniejsze jest to, że polaryzacja niepełnosprawności i normalności w społeczeństwie znajduje odzwierciedlenie w tekstach tworzonych przez to społeczeństwo.

Pytania pomocnicze

Czy jacyś bohaterowie tekstów, które poznałeś, są niepełnosprawni? Jeśli tak, to w jaki sposób jest to ukazane i jakie znaczenie, jeśli w ogóle, nadaje się temu w tekście?

Teksty takie jak *Król Lear* wykorzystują niepełnosprawność, na przykład ślepotę Glouceстера, aby ironicznie podkreślić odkrycie prawdy niedostępnej dla bohatera, gdy był jeszcze widzący. Co myślisz o takim sposobie wykorzystywania niepełnosprawności w tekście?

Jak w tekście kreowana jest „normalność” i jak definiuje to niepełnosprawność?

Najważniejsi teoretycy: nie istnieje jeszcze znaczący zbiór materiałów teoretycznych dotyczących tej bardzo niedawno powstałej dziedziny.

Nowy historyzm, kulturoznawstwo i materializm kulturowy

Nowi krytycy historyczni na czele ze Stephenem Greenblattem zakwestionowali sposób, w jaki nowe podejścia krytyczne postrzegały znaczenie jako skupione wyłącznie w tekście i niezależne od kontekstu. Zamiast tego twierdzili, że znaczenie tekstu można pełniej ukazać, umieszczając go w jego kontekście historycznym i rozumiejąc, jak różnie interpretowano tekst w różnych okresach.

W przeciwieństwie do poprzedzającego go ruchu historyków, którego klasycznym przykładem w języku angielskim jest praca EMW Tillyarda *Elizabethan World Picture*, nowy historycyzm stara się zbadać, w jaki sposób historyczne analizy tekstów często nie uwzględniają sposobu, w jaki przyjęte koncepcje kontekstu historycznego tekstu ignorują pewne grupy, często ubogie i marginalizowane, i faworyzują interpretacje, które wspierają potężne grupy i instytucje, takie jak kościół i państwo. W ten sposób nowy historycyzm opiera się idei, że można w pełni odzyskać prawdę o wydarzeniach

historycznych i twierdzi, że możemy jedynie badać ich interpretację oraz kontekst, w którym ta interpretacja została dokonana. Postrzega znaczenie tekstu, podobnie jak sposób rozumienia historii, jako dynamiczne, a nie stałe, zależne od wielu kontekstów oraz od tego, jak te zmieniające się konteksty, zarówno tekstu, jak i osób go interpretujących, zmieniają się w czasie i wpływają na sposób rozumienia tekstu.

Materializm kulturowy (który pojawił się w tym samym czasie w Wielkiej Brytanii i równoległe z pracami Greenblatta w USA) podziela wiele z idei nowych historyków. Wyróżnia go centralny pogląd, że kultura nie jest statycznym aspektem społeczeństwa, ale czymś podlegającym ciągłym zmianom i – w zakresie, w jakim jest produktem będącym pod kontrolą klasy dominującej – wykorzystanie tekstów literackich i innych elementów kultury do popierania określonych stanowisk i ideologii oraz naturalizowania nierówności i wyzucia z posiadania. Silnie związany z Uniwersytetem Birmingham oraz pracami nad literaturą, historią klasową i badaniami nad kulturą prowadzonymi przez Raymonda Williamsa, EP Thompsona i Stuarta Halla, wywarł wpływ na takie teorie jak np. postkolonializm, które próbują poruszyć problem poglądów na rasę i naturę cywilizacji.

Nowy historyzm i materializm kulturowy czerpały ze strukturalizmu, kwestionując ustalone koncepcje znaczenia i wagi tekstów, i miały wpływ na takie podejścia teoretyczne, jak feminizm, które badają sposób sprawowania i dystrybucji władzy w społeczeństwie. Z teoriami tymi silnie związane są bardzo ważne prace Michela Foucaulta na temat władzy i kontroli społecznej.

Zastosowania dla zajęć z języka i literatury

Nowy historyzm i materializm kulturowy mogą być pomocne w badaniu wszystkich obszarów eksploracji. Nowy historyzm szczególnie pomaga nam badać, w jaki sposób konteksty tekstów (i rozumienie tych kontekstów przez czytelników) zmieniają się w czasie i przestrzeni. Materializm kulturowy może pomóc w zrozumieniu, w jaki sposób różne rodzaje tekstów są kulturowo cenione lub uprzywilejowane w różnych społeczeństwach w różnych czasach.

Pytania pomocnicze

Jakie informacje historyczne lub kulturowe są potrzebne, aby w pełni zrozumieć teksty, które pochodzą z innego okresu historycznego lub kultury niż czytelnik?

W jaki sposób nasze interpretacje tekstów mogą się zmieniać wraz z głębszym poznaniem historii i kultury?

Dlaczego niektóre teksty uważa się za część kanonu literackiego, a inne się z niego wyklucza?

Do najważniejszych teoretyków należą Stephen Greenblatt, Michel Foucault, Raymond Williams, EP Thompson oraz Stuart Hall.

Podstawowe źródła:

Foucault, M. 1984. *The Foucault Reader*. Redakcja: Rabinow, P. Nowy Jork, USA. Pantheon Books.

Greenblatt, S. 2005. *The Greenblatt Reader*. Redakcja: Payne, M. Malden, USA. Wiley-Blackwell.

Tillyard, E.M.W. 2011. *The Elizabethan World Picture*. Nowy Jork, USA. Routledge.

